प्रदेश राजपत्र

प्रदेश नं. ५, प्रदेश सरकारद्वारा प्रकाशित

खण्ड ३) बुटवल, रूपन्देही, जेठ २१ गते, २०७६ साल (अतिरिक्ताङ्क १९

भाग १

प्रदेश सरकार

आन्तरिक मामिला तथा कानून मन्त्रालयको सूचना

नेपालको संविधानको धारा १७६ बमोजिम प्रदेश नं. ५ को प्रदेश सभाले बनाएको तल लेखिए बमोजिमको ऐन सर्वसाधारणको जानकारीको लागि प्रकाशन गरिएको छ ।

सम्वत् २०७६ सालको ऐन नं. १७

प्रदेश नं. ५ बालबालिकाको हक अधिकार संरक्षण सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको ऐन

प्रस्तावना: बालअधिकारको संरक्षण, सम्वर्द्धन एवम् प्रवर्द्धन गर्दै समग्र बालबालिकाको शारीरिक, मानसिक, बौद्धिक, संवेगात्मक एवम् भावनात्मक विकास गर्न कानूनी व्यवस्था गर्न वाञ्छनीय भएकोले,

प्रदेश नं. ५, को प्रदेश सभाले यो ऐन बनाएको छ ।

परिच्छेद - १

प्रारम्भिक

१. **संक्षिप्त नाम र प्रारम्भः** (१) यस ऐनको नाम "प्रदेश नं ५ बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७६" रहेको छ ।

(२) यो ऐन तुरुन्त प्रारम्भ हुनेछ ।

२. **परिभाषा:** विषय वा प्रसङ्गले अर्को अर्थ नलागेमा यस ऐनमा,

(क) "**अनाथ बालबालिका**" भन्नाले अस्पताल वा अन्य कुनै सार्वजनिक स्थानमा अलपत्र अवस्थामा छाडिएका वा फेला परेका, बुवाआमाबाट अलग्गिएका वा बुवाआमा पत्ता नलागी बेवारिसे भएका बालबालिका, जबरजस्ती करणीबाट जन्मिएको शिशुलाई आफूले पालनपोषण गर्न नसक्ने भनी प्रचलित कानूनले तोकिएको स्थानमा निवेदन परी परिवारबाट अलग्गिएका बालबालिका, बुवा, आमा वा अभिभावकबाट दुर्व्यवहार, हिंसा वा बेवास्ता भएको कारणले बालबालिकाको उच्चतम हीतको लागि परिवारबाट अलग गरिएका बालबालिका र विपद् वा सशस्त्र द्वन्द्वका कारणले बुवा आमा दुवै गुमाएका बालबालिका सम्झनु पर्छ ।

(ख) "**अल्पकालीन आवास गृह**" भन्नाले बेवारिसे, अपलत्र अवस्थामा फेलापरेका वालबालिकाका लागि पारिवारिक पुनर्मिलन नगराउँदा सम्म वा आश्रयका लागि अर्को विकल्प निर्धारण नहुन्जेलसम्मका लागि बालबालिकाको संरक्षण गर्ने प्रयोजनको लागि स्थानीय तह वा

स्थानीय तहको स्वीकृती लिई निजी क्षेत्रबाट सञ्चालित गृहलाई सम्झनु पर्छ ।

(ग) "**आवधिक गृह**" भन्नाले वैकल्पिक हेरचाहको आवश्यकता भएका बालबालिकाको संरक्षण गर्ने प्रयोजनको लागि प्रदेश सरकारको वा स्थानीय तहको स्वीकृती लिई निजी क्षेत्रबाट सञ्चालित गृहलाई सम्झनु पर्छ ।

(घ) "**आवासीय बालगृह**" भन्नाले दफा ३१ बमोजिम स्थापना भएको अल्पकालीन तथा दीर्घकालीन बाल गृह सम्झनु पर्छ ।

(ङ) "**कसुरजन्य कार्य**" भन्नाले प्रचलित कानून बमोजिम हुने फौजदारी कसुर सम्झनु पर्छ ।

(च) "**दिशान्तर**" भन्नाले बालबालिकाले आपराधिक दायित्वको स्वीकार गरे पश्चात त्यस्ता बालबालिकालाई दण्ड सजाय दिन भन्दा तिनीहरुलाई सुधारका लागि अपनाइने अन्य विकल्पलाई सम्झनु पर्छ ।

(छ) "**दीर्घकालीन आवास गृह**" भन्नाले बेवारिसे, अपलत्र अवस्थामा फेलापरेका बालबालिकाका लागि बालबालिकाको संरक्षण गर्ने प्रयोजनका लागि प्रदेश सरकारले वा प्रदेश सरकारको स्वीकृती लिई निजी क्षेत्रबाट सञ्चालित गृहलाई सम्झनु पर्छ ।

(ज) "**न्यायिक निकाय**" भन्नाले प्रचलित कानून अनुसार न्यायिक फैसला गर्न अख्तियार प्राप्त निकाय सम्झनुपर्छ ।

(झ) "**परिवार**" भन्नाले बालबालिकाका बुवा, आमा, दाजु, भाइ वा अविवाहित दिदी, बहिनी, हजुरबुबा, हजुरआमा सम्झनु पर्छ र सो शब्दले एकासगोलमा बस्ने नजिकका अन्य नातेदारलाई समेत जनाउँछ ।

(ञ) "**प्रादेशिक बाल अधिकार समिति**" भन्नाले दफा ४० बमोजिम गठन भएको समिति सम्झनु पर्छ ।

(ट) "**प्रारम्भिक बालविकास**" भन्नाले छ वर्ष मुनिका कुनै पनि बालबालिकालाई आफ्नो उमेर र विकासकोस्तर अनुसार खेलको माध्यम, वातावरणमा आधारित अनुभव र खोजमूलक ढङ्गले सिक्ने वातवरण तयार गर्न सञ्चालन गरिएका बालविकास केन्द्रलाई सम्झनु पर्छ ।

(ठ) "**प्रोवेशन अधिकारी**" भन्नाले कसूरजन्य कार्यको आरोप लागेका बालबालिकाको निकट सम्पर्कमा रही निजसँग सम्बन्धित मुद्दाको अनुसन्धान, निगरानी कक्षको निरीक्षण, दिशान्तर, बाल अदालतको आदेशको कार्यान्वयन स्थितिबारे प्रतिवेदन तयार गर्न प्रदेश सरकारले तोकेको ब्यक्तिलाई सम्झनु पर्छ ।

(ड) "**बालकल्याण अधिकारी**" भन्नाले बालबालिकाको हक अधिकार स्थापित तथा बाल संरक्षणका कार्य गर्न प्रचलित कानून बमोजिम स्थानीय तहमा नियुक्त अधिकारीलाई सम्झनु पर्दछ ।

(ढ) "**बालकल्याण गृह**" भन्नाले वैकल्पिक हेरचाहको आवश्यकता भएका बालबालिकाको संरक्षण गर्ने प्रयोजनका लागि प्रदेश सरकारबाट प्रचलित कानून बमोजिम स्थापित भएको बालगृहलाई सम्झनु पर्छ।

(ण) "**बालकोष**" भन्नाले दफा ४५ बमोजिम स्थापना भएको कोष सम्झनु पर्छ ।

(त) "**बालबालिका**" भन्नाले अठार वर्ष उमेर पूरा नगरेका व्यक्ति सम्झनु पर्छ ।

(थ) "**बाल सुधार गृह**" भन्नाले दफा ३७ बमोजिम स्थापना भएको बाल सुधार गृह सम्झनु पर्छ ।

(द) "**वैकल्पिक हेरचाहको आवश्यकता भएका बालबालिका**" भन्नाले दफा ३० बमोजिम संरक्षणको आवश्यकता भएका बालबालिका सम्झनु पर्छ ।

(ध) "**मन्त्रालय**" भन्नाले बालबालिका सम्बन्धी कार्य हेर्ने प्रदेश सरकारको मन्त्रालयलाई सम्झनु पर्छ ।

(न) "**स्थानीय तह**" भन्नाले प्रदेश नं ५ भित्र रहेका महानगरपालिका वा उपमहानगरपालिका वा नगरपालिका वा गाउँपालिकाहरुलाई सम्झनु पर्छ ।

परिच्छेद - २

बालबालिकाको बाँच्न पाउने अधिकार

३ **बाँच्न पाउने अधिकारः** (१) प्रत्येक बालबालिकालाई सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने अधिकार हुनेछ ।

(२) प्रदेश सरकार र स्थानीय तहले बालबालिकाको सुरक्षित जन्म, बाँच्न पाउने अधिकार र बालबालिकाको विकासका लागि बालबालिकामाथि हुनसक्ने दुर्घटनाको रोकथाम, जोखिमको न्यूनीकरण लगायतका प्रतिरोधात्मक र सुरक्षा सेवाका लागि आवश्यक उपाय अवलम्बन गर्नेछन् ।

४. **नाम र पहिचानको अधिकारः** (१) प्रत्येक बालबालिकालाई जन्मनासाथ आफ्नो पहिचान सहित नामकरणको अधिकार हुनेछ भने बुवा, आमा वा संरक्षकले उनीहरुको नाम राखी प्रचलित कानून वमोजिम जन्म दर्ता गर्नुपर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) मा जुनसुकै लेखिएको भएतापनि जवरजस्ती करणी वा प्रचलित कानून बमोजिम सजाय हुने हाडनाता करणीबाट र विवाह गर्नु अघि नै जन्मिएका, बुवा पत्ता नलागेका बालबालिकाको हकमा आमाले चाहेमा आमाको नाम मात्र उल्लेख गरी जन्मदर्ता गरिदिनु पर्नेछ ।

(३) प्रत्येक बालबालिकालाई आफ्नो नाम, राष्ट्रियता र पारिवारिक सम्बन्धको आधारमा पहिचानको अधिकार हुनेछ ।

परिच्छेद - ३
बालबालिकाको संरक्षणको अधिकार

५ **उचित स्याहार, हेरचाह, पालनपोषणको अधिकारः** (१) कुनै पनि बालबालिकालाई बुवा आमासँगै बस्ने, बालमैत्री वातावरणमा हुर्कने र बाबु आमाबाट उचित स्याहार, हेरचाह, पालनपोषण, संरक्षण तथा माया ममता प्राप्त गर्ने अधिकार हुनेछ ।

(२) कुनै पनि बालबालिकाको स्याहार, हेरचाह र पालन पोषणमा बाबु आमाको समान दायित्व हुनेछ ।

६. **गोपनीयताको अधिकारः** (१) प्रत्येक बालबालिकालाई निजको जीउ, आवास, चरित्र, लिखत, तथ्याङ्क, ब्यक्तिगत सूचना, पत्राचार र सम्पत्तिमा गोपनीयताको अधिकार हुनेछ ।

(२) कसैले पनि बालबालिकाको चरित्रमा आघात पार्ने वा निजलाई लाज, ग्लानि वा अपहेलना हुने किसिमको निजको व्यक्तिगत सूचना, विवरण वा फोटो सृजना, सङ्कलन, प्रकाशन, मुद्रण, प्रदर्शन वा बिक्री वितरण गर्नु वा गराउनु हुँदैन ।

(३) प्रहरी कार्यालय, अदालत, संरक्षक, अभिभावक वा अन्य कसैले कसूरजन्य कार्यको आरोप लागेका वा पीडित बालबालिकाको नाम थर, ठेगाना, उमेर, लिङ्ग, पारिवारिक पृष्ठभूमि, आर्थिक स्थिति, कसूर तथा त्यस सम्बन्धमा कुनै कारवाही भएको भए सो लगायत बालबालिकाको पहिचान खुल्ने विवरण गोप्य राख्नु पर्नेछ । बालबालिकाको कुनै विवरण कानून बमोजिम बाहेक अन्यत्र प्रयोग गरिनु हुँदैन ।

तर, यस्तो विवरण कुनै अध्ययन वा शोध कार्यका लागि प्रकाशित गर्नु परेमा बालबालिका र निजको परिवारको नाम, थर, घर ठेगाना तथा अन्य पहिचान नखुल्ने गरी उमेर वा लिङ्ग मात्र उल्लेख गरी निज बालबालिका र परिवारको सहमति लिई प्रकाशन गर्न सकिनेछ ।

७ **न्यायको अधिकारः** (१) कसुरजन्य कार्यको सूचना प्राप्त भएमा अनुसन्धान अधिकारीले प्रचलित कानूनको अधिनमा रही सो कुराको जानकारी बालबालिकाको परिवारका सदस्य, संरक्षक वा नजिकको नातेदारलाई दिई अनुसन्धान गर्न वा नियन्त्रणमा लिन सक्नेछ ।

(२) बालबालिकालाई नियन्त्रणमा लिंदा उनीहरुको शारीरिक, बौद्धिक र मानसिक अवस्था र परिपक्वतालाई ख्याल गरी नियन्त्रणमा लिनु पर्नेछ र आवश्यक कानूनी वा परामर्श सेवा उपलव्ध गराउनु पर्नेछ ।

(३) कसुरजन्य कार्यको आरोपमा नियन्त्रणमा लिएका बालबालिकालाई अनुसन्धान अवधिभर बालमैत्री निगरानी कक्षमा राख्नु पर्छ।

(४) सामान्यतया कुनै पनि बालबालिकालाई मुद्दाको पुर्पक्षको सिलसिलामा थुनामा राखिने छैन र जमानत मागिने छैन ।

तर, न्यायिक निकायबाट कसुरजन्य कार्यको आरोप लागेका बालबालिकालाई कारण खुलाई पुर्पक्षका लागि बाल सुधार गृहमा राख्न सकिनेछ ।

(५) कसुरजन्य कार्यमा आरोपित बालबालिकाको हकमा बाल अनुकूल न्यायको हक सहित प्रचलित कानून अनुसार हुनेछ ।

८. **भेदभाव विरुद्धको अधिकारः** कुनै पनि बालबालिकालाई वर्ग, जातजाति, लिङ्ग, भाषा, धर्म, राजनैतिक आस्था वा अन्य विचार, जातीय वा सामाजिक उत्पत्ति, सम्पत्ति, एच.आई.भी. संक्रमित, अशक्तता, वा जन्म जस्ता आधारमा उसका बुवाआमा, अभिभावक वा परिवारको आर्थिक वा सामाजिक हैसियतका आधारमा आत्मसम्मानमा ठेस पुग्नेगरी फरक व्यवहार र बालबालिकामा गर्भमा रहेदेखि, जन्म र हुर्काइका अवस्थामा तथा स्याहार सुसार, शिक्षा, स्वास्थ्य र सुरक्षा लगायतका पक्षमा भेदभाव विरुद्धको अधिकार हुनेछ ।

परिच्छेद - ४
बालबालिकाको विकासको अधिकार

९. **प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको अधिकारः** (१) छ वर्ष मुनिका कुनै पनि बालबालिकालाई आफ्नो उमेर र विकासको स्तर अनुसार खेलको माध्यम, वातावरणमा आधारित अनुभव र खोजमूलक ढङ्गले सिक्न पाउने तथा प्रारम्भिक बाल विकासको अधिकार हुनेछ ।

(२) प्रत्येक बालबालिकालाई प्रचलित कानून बमोजिम आधारभूत तहसम्मको शिक्षा अनिवार्य र निःशुल्क तथा माध्यमिक तहसम्मको शिक्षा निःशुल्क रुपमा बालमैत्री वातावरणमा पाउने अधिकार हुनेछ ।

(३) प्रत्येक बालबालिकाले आफ्नो शारीरिक तथा मानसिक अशक्तताका आधारमा उपयुक्त अध्ययन सामग्री तथा शिक्षण विधिमार्फत् शिक्षा पाउने हक हुनेछ ।

(४) प्रत्येक बालबालिकालाई आधारभूत शिक्षा आफ्नो मातृभाषामा पाउने अधिकार हुनेछ ।

१०. **पोषण एवम् स्वास्थ्यको अधिकारः** (१) प्रत्येक बालबालिकालाई उचित पोषण, शुद्ध खानेपानी तथा स्तनपानको अधिकार हुनेछ ।

(२) प्रत्येक बालबालिकालाई प्रचलित कानून बमोजिम सामाजिक सुरक्षा प्राप्त गर्ने अधिकार हुनेछ ।

(३) प्रत्येक बालबालिकालाई स्वच्छ वातावरणमा बाँच्ने अधिकार हुनेछ ।

(४) गर्भवती महिला, स्तनपान गराउने आमा र बालबालिकालाई रोगबाट बच्न आवश्यक खोपहरू लिन पाउने र राष्ट्रिय मापदण्ड अनुरूपको शारीरिक तथा मानसिक स्वास्थ्य सेवा उपभोग गर्न पाउने, उमेर अनुसार शरीर, प्रजनन् तथा प्रजनन् स्वास्थ्य सम्बन्धी जानकारी पाउने अधिकार हुनेछ ।

(५) प्रत्येक बालबालिकालाई आधारभूत स्वास्थ्य सम्वन्धी उपचारको अधिकार हुनेछ ।

११. **खेलकूद, मनोरञ्जन तथा सांस्कृतिक अधिकारः** (१) प्रत्येक बालबालिकालाई निजको उमेर र रुचि अनुसारको खेल खेल्ने र खेलकूदमा सहभागी हुने अधिकार हुनेछ ।

(२) प्रत्येक अभिभावक तथा विद्यालयले पठनपाठन बाहेकको समयमा खेलकूदमा सहभागी हुन बालबालिकालाई प्रोत्साहन गर्ने र त्यसको लागि आवश्यक उपयुक्त खेलकूदस्थल र खेलकूद सामग्रीको व्यवस्था गर्नु पर्नेछ ।

(३) प्रत्येक बालबालिकालाई आफ्नो उमेर, रुचि र आवश्यकता अनुसार मनोरञ्जन गर्ने अधिकार हुनेछ।

(४) आफ्नो हितमा प्रतिकूल नहुने गरी प्रत्येक बालबालिकालाई आफ्नो धर्म, संस्कृति, चलन, रीतिरिवाज र आस्था अनुरूप सांस्कृतिक क्रियाकलापमा भाग लिने अधिकार हुनेछ ।

परिच्छेद -५

बालबालिकाको सहभागिताको अधिकार

१२. **सूचना तथा सहभागिताको अधिकारः** (१) प्रत्येक बाल बालिकालाई प्रचलित कानून बमोजिम आफ्नो तथा सार्वजनिक सूचनाको जानकारी पाउने अधिकार हुनेछ ।

तर सूचना दिंदा उनीहरुको बौद्धिक अवस्था अनुकूल हुने गरी सरल भाषामा सहज रुपमा दिनु पर्छ ।

(२) आफ्नो धारणा बनाउन सक्षम भएका बालबालिकालाई आफ्नो प्रत्यक्ष सरोकार रहेका र आफूलाई असर पार्ने विषयका निर्णयमा अर्थपूर्ण रुपमा सहभागी हुने अधिकार हुनेछ ।

(३) उपदफा (२) बमोजिम निर्णयमा सहभागी हुँदा बालबालिकाले व्यक्त गरेको विचारलाई निजको उमेर र परिपक्वता अनुसार उचित स्थान दिनु पर्नेछ ।

१३ **बाबु आमासँग भेटघाट र सम्पर्क गर्ने अधिकारः** (१) कुनै पनि बालबालिकालाई उसको सर्वोत्तम हितलाई ख्याल गरी बुवा वा आमाबाट भिन्न वा अलग गर्नु हुँदैन ।

तर, बालबालिकाको अहित गर्ने अभिभावकबाट बालबालिकालाई सुरक्षित राख्न न्यायिक निकायले आदेश दिन सक्नेछ ।

(२) बालबालिकाको अहीत हुने भनी न्यायिक निकायले रोक लगाएको अवस्थामा बाहेक बुवा वा आमा वा दुवैसँग भिन्न वा अलग बसेको बालबालिकालाई बुवा आमासँग व्यक्तिगत सम्बन्ध कायम राख्न वा नियमित रुपमा प्रत्यक्ष सम्पर्क वा भेटघाट गर्ने, टेलिफोन गर्ने, पत्राचार गर्ने वा विद्युतीय सञ्चार माध्यमबाट सम्पर्क गर्ने अधिकार हुनेछ ।

(३) कुनै बालबालिकाको बुवा वा आमा कानून बमोजिम थुना वा कैदमा रहेको कारण त्यस्तो बालबालिका बुवा वा आमाबाट अलग भएमा सम्बन्धित अधिकारीले बाल बालिकाको माग बमोजिम त्यस्तो बालबालिकालाई निजको बुवा वा आमा रहे बसेको स्थानको बारेमा जानकारी दिनु पर्नेछ ।

(४) धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री राख्ने व्यक्तिले धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री हुने बालबालिकालाई निजको इच्छा अनुसार आफ्नो जन्मदिने बाबु आमासँग भेटघाट, सम्पर्क तथा पत्राचार गर्न दिनु पर्नेछ ।

१४. **अभिव्यक्ति स्वतन्त्रता, संस्था खोल्न र शान्ति पूर्वक भेला हुने अधिकारः** (१) प्रत्येक बालबालिकालाई प्रचलित कानून बमोजिम स्वतन्त्र रुपमा आफ्नो विचार राख्ने अधिकार हुनेछ ।

(२) प्रत्येक बालबालिकालाई बाल संरक्षण र बाल अधिकारको प्रचारप्रसार र प्रवर्द्धन लागि बाल क्लब वा संस्था खोल्ने अधिकार हुनेछ ।

(३) प्रत्येक बालबालिकालाई आफ्नो सर्वाङ्गीण विकास, बाल संरक्षण र बाल अधिकारको प्रचारप्रसार र प्रवर्धनका लागि शान्तिपूर्वक भेला हुने अधिकार हुनेछ ।

परिच्छेद - ६
बालबालिका प्रतिको दायित्व

१५. **बालबालिकाको सर्वोत्तम हितलाई प्राथमिकता दिनु पर्नेः** (१) बालबालिकासँग सम्बन्धित कार्य गर्ने प्रत्येक निकाय तथा संस्थाका अधिकारीले हरेक काम कुरा गर्दा बालबालिकाको सर्वोत्तम हितलाई प्राथमिकता दिनु पर्नेछ ।

(२) जीवन जोखिममा भएका बालबालिकालाई तत्काल सहयोग गर्नु सबैको दायित्व हुनेछ ।

(३) न्यायिक निकाय तथा अख्तियार प्राप्त व्यक्तिले बालबालिकाको दिगो वैकल्पिक हेरचाहसम्बन्धी व्यवस्था गर्दा, बालबालिकालाई बुवाआमा वा संरक्षकबाट अलग गर्नु पर्दा र बुवाआमाको सम्बन्ध विच्छेद भई छोराछोरीको हेरचाह तथा पालनपोषण कसले गर्ने भन्ने निर्णय गर्दा तोकिए बमोजिमको प्रक्रिया अवलम्बन गर्नु पर्नेछ ।

१६. **परिवार वा संरक्षकको दायित्वः** (१) बालबालिकाको हेरचाह, पालनपोषण र वृत्ति विकासमा बुवा र आमा दुवैको समान दायित्व हुनेछ ।

(२) बालबालिकालाई हेरचाह, पालनपोषण र संरक्षण गर्नु, शिक्षा, स्वास्थ्य उपचार लगायत व्यक्तित्व विकासका अवसर उपलब्ध गराउनु, माया ममतापूर्ण वातावरण सिर्जना गराउनु र सुनिश्चित भविष्यको लागि उचित मार्गदर्शन गर्नु प्रत्येक बुवाआमा, परिवारका अन्य सदस्य वा संरक्षकको दायित्व हुनेछ ।

(३) बुवाआमा, परिवारका अन्य सदस्य वा संरक्षकले विद्यालय जाने उमेरका प्रत्येक बालबालिकालाई विद्यालयमा भर्ना गराई शिक्षा आर्जनका लागि समुचित वातावरण उपलब्ध गराउनु पर्नेछ ।

(४) बुवाआमा, परिवारका अन्य सदस्य वा संरक्षकले बालबालिकाको शिक्षा, स्वास्थ्य तथा शारीरिक वा मानसिक विकासमा नकारात्मक असर पर्नेगरी काममा लगाउनु हुँदैन ।

(५) बुवाआमा, परिवारका अन्य सदस्य वा संरक्षकले ६ वर्ष उमेर नपुगेका बालबालिकालाई निवास वा अन्य स्थानमा एक्लै छाड्न वा उमेर पुगेको व्यक्तिको साथमा नलगाई एक्लै अन्यत्र पठाउन हुँदैन ।

१७. **<u>सञ्चार क्षेत्रको दायित्वः</u>** बाल अधिकारको उल्लङ्घन र बालबालिकाको हित प्रतिकूल नहुने गरी सूचना प्रकाशन वा प्रसारण गर्नु सञ्चार क्षेत्रको दायित्व हुनेछ ।

१८. **<u>प्रदेश सरकारको दायित्वः</u>** (१) वैकल्पिक हेरचाहको आवश्यकता भएका बालबालिकाको पालनपोषण, संरक्षण, स्वास्थ्य र शिक्षा लगायतका आधारभूत आवश्यकताको व्यवस्था गर्नु प्रदेश सरकारको दायित्व हुनेछ ।

(२) भौगोलिक विकटता, आर्थिक वा सामाजिक कारण, अपाङ्गता वा अन्य कुनै कारणले पछाडि परेका बालबालिकाका समग्र विकासको लागि प्रदेश सरकारले विशेष कार्यक्रम सञ्चालन गर्नेछ ।

(३) बालबालिकाको हक हितको संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्न तथा बालबालिकाको अधिकारको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि प्रदेश सरकारले आवश्यक व्यवस्था मिलाउनेछ ।

(४) तोकिएका वर्ग, समुदाय तथा क्षेत्रका बालबालिकाका लागि आवश्यकतानुसार विशेष शिक्षा, दूर शिक्षा र व्यावसायिक शिक्षा लगायत शिक्षासम्बन्धी अन्य उपयुक्त व्यवस्था प्रदेश सरकारले मिलाउन सक्नेछ ।

(५) बालबालिकाको बाँच्न पाउने तथा संरक्षणको अधिकारको रक्षा र उनीहरुको विकास तथा अर्थपूर्ण सहभागिताको प्रवर्द्धनका निमित्त प्रदेश सरकारले संघ र स्थानीय तहसँग समन्वय र सहकार्य गर्नेछ ।

१९. **स्थानीय तहको दायित्वः** बालबालिकाको हक अधिकारको संरक्षणका निमित्त स्थानीय तहको दायित्व देहाय बमोजिम हुनेछः

(क) बालबालिकाको तथ्याङ्क संकलन तथा अद्यावधिक गर्ने र वार्षिक रुपमा बालबालिकाको स्थितिपत्र प्रकाशन गर्ने,

(ख) बालमैत्री नीति, योजना तथा कार्यक्रम तर्जुमा, कार्यान्वयन, त्यसको अनुगमन, मूल्याङ्कन गर्ने र बालमैत्री नगर वा गाउँपालिका निर्माण र कार्यान्वयन गर्ने,

(ग) बालबालिकाको निमित्त आकस्मिक सहयोग तथा दिगो विकासका लागि स्रोत (आर्थिक, भौतिक तथा मानवीय) व्यवस्था मिलाउने । बालबालिकालाई आकस्मिक सहयोग, राहत तथा पुनर्स्थापनका लागि कोष खडा गर्ने,

(घ) बालबालिकाको क्षेत्रमा कार्यरत संघ संस्था, लगायतका निकायहरुको सूचीकरण गर्ने, सेवा मापन गर्ने तथा आवश्यक समन्वय, सहकार्य गरी बाल अधिकारको सम्वर्द्धनात्मक र संरक्षणात्मक कार्यहरु गर्ने गराउने,

(ङ) बालअधिकारको संरक्षण र सम्वर्द्धनका निमित्त घटना व्यवस्थापन प्रकृयालाई अवलम्बन गरी प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने,

(च) बाल अधिकार हननका सम्बन्धमा आएका उजूरीहरुलाई सम्बन्धित निकायमा सिफारिस गरी पठाउने एवम् समन्वयकारी भूमिका निर्वाह गर्ने,

(छ) बालबालिका सम्बन्धी समयानुकूल प्राथमिकताका विषयमा विशेष अभियान घोषणा गर्ने,

(ज) वैकल्पिक हेरचाह र संरक्षणको आवश्यकता भएका बालबालिकाको संरक्षण गर्ने,

(झ) बालबालिकाको हक अधिकारसँग सम्बन्धित तोकिएका अन्य कार्य गर्ने ।

परिच्छेद - ७
बाल संरक्षण, वैकल्पिक हेरचाह र पुनर्थापना

२०. **दुर्व्यवहारबाट संरक्षणः** (१) बालबालिकालाई कुनै किसिमको दुर्व्यवहारजन्य कार्य गर्नु हुँदैन ।

(२) यौन तथा संवेदनशील अङ्गमा छुने वा यौन सम्बन्ध राख्ने यौन उद्योग वा प्रयास वा बलात्कार, अश्लील चित्र तथा अश्लील सामग्रीहरु प्रसारण समेत गर्नु हुँदैन ।

२१. **यातना, हिंसा तथा शोषणबाट संरक्षणः** (१) कसैले पनि बालबालिकालाई संरक्षण, शिक्षा वा अनुशासनका नाममा शारीरिक वा मानसिक दण्ड दिने वा अमर्यादित व्यवहार गर्ने, प्रत्यक्ष, विद्युतीय वा अन्य माध्यम प्रयोग गरी सताउने, कष्ट दिने (बुलिङ्ग), कार्य गर्नु हुँदैन ।

(२) कसैले पनि बालबालिकालाई राजनैतिक प्रयोजनका लागि संगठित गर्ने वा हड्ताल, बन्द, चक्काजाम, धर्ना वा जुलुसमा प्रयोग गर्नु हुँदैन ।

(३) कुनै पनि बालबालिकालाई गैरकानूनी थुना, कैद, काराबास वा नजरबन्दमा राख्ने, नेल, हतकडी लगाउने वा यातना दिने, क्रूर व्यवहार गर्ने, शारीरिक चोटपटक वा असर पुऱ्याउने, आतङ्कित पार्ने वा धम्क्याउने, तिरस्कार, उपेक्षा, बहिष्कार वा घृणा गर्ने, एक्ल्याउने वा मानसिक पीडा दिनु हुँदैन ।

(४) बालबालिकासँग सरोकार राख्ने बाहेकका अन्य र्‍याली, जुलुस, धार्मिक र्‍याली, सजावट वा स्वागत कार्यका लागि प्रयोग गर्नु हुँदैन।

(५) कसैले पनि बालबालिकालाई जादु वा सर्कसमा लगाउने, कसूरजन्य कार्य गर्न तालीम दिने वा सिकाउने वा त्यस्तो कार्यमा लगाउने जस्ता कार्य गर्नु हुँदैन ।

२२. **<u>कुलत तथा लागू पदार्थबाट संरक्षणः</u>** (१) कसैले पनि बालबालिकालाई जुवा, तास जस्ता कुलतमा संलग्न गराउने, बालिगहरुका लागि खोलिएका डान्स बार, क्यासिनो जस्ता मनोरञ्जन स्थलमा प्रवेश वा प्रयोग गराउने वा बालिगहरुका लागि भनी तोकिएका चलचित्र, अन्य श्रव्यदृष्य सामग्री आदि देखाउने कार्य गर्नु हुँदैन ।

(२) बालबालिकालाई लागू औषध, धूम्रपान, मद्यपान वा मनोद्दीपक पदार्थको बिक्री वितरण, उपभोग वा ओसार पसार गर्ने वा गर्न लगाउने कार्य गर्नु हुँदैन ।

२३. **<u>अपाङ्गता भएका बालबालिकाको संरक्षणः</u>** अपाङ्गता भएका प्रत्येक बालबालिकालाई आफ्नो आत्मसम्मान सुनिश्चित गर्ने, आत्म निर्भरता प्रवर्धन गर्ने, समाजमा सक्रिय रुपले सहभागी हुने तथा सम्मानजनक रुपमा बाँच्न पाउने अधिकार सुनिश्चित गर्दै विशेष हेरचाह पाउने र समाजमा घुलमिल हुन तथा आफ्नो व्यक्तिगत विकासका लागि शिक्षा, तालीम, स्वास्थ्य स्याहार सेवा, पुनःस्थापना सेवा, रोजगारीको तयारी तथा मनोरञ्जनका क्षेत्रमा विशेष संरक्षण प्रदान गरिनेछ ।

२४. **<u>आर्थिक शोषण तथा बालश्रमबाट संरक्षणः</u>** तोकिएको भन्दा कम उमेरका बालबालिकालाई श्रममा लगाउन, श्रम शोषण गर्न तथा निषेधित काममा लगाउन, आर्थिक लाभ वा गैरकानूनी रूपमा मुनाफा कमाउने हेतुले

श्रमिकका रूपमा काममा लगाउन र कमाउने साधनका रूपमा दुरूपयोग गर्न पाईने छैन ।

२५. **परम्परागत हानिकारक अभ्यासबाट संरक्षणः** बालबालिकालाई भिक्षा माग्न लगाउने वा सन्यासी, भिक्षु, फकीर वा अन्य कुनै भेष धारण गर्न लगाउने, भाकल, धार्मिक वा अन्य कुनै अभिप्रायले कसैको नाउँमा चढाउने वा समर्पण गर्ने वा धर्म, परम्परा, संस्कृति, रीतिरिवाजको नाममा कुनै प्रकारको हिंसा, विभेद, हेला वा बहिष्कार गर्ने वा उपहासको पात्र बनाउनु हुँदैन ।

२६. **बाल विवाहबाट संरक्षणः** कुनै पनि बालबालिकाको विवाह गर्न वा गराउन पाईने छैन ।

२७. **वेवास्ता, उपेक्षा र हेलचेक्राईबाट संरक्षणः** (१) कुनै पनि बालबालिकाको स्याहारसुसार र पालनपोषणमा बुवाआमा, अभिभावक वा स्याहारकर्ताका तर्फबाट कुनै वेवास्ता वा उपेक्षा गर्न पाईने छैन ।

(२) बालबालिकाको जीवनमा तत्कालै वा दीर्घकालमा समेत समस्या आउनसक्ने अवस्थामा बालबालिकाबाट हुनसक्ने सम्भावित जोखिमपूर्ण, गैरकानूनी वा गलत गर्नबाट रोक्नु वा जोगाउनु पर्छ । यसका साथै पूर्वसचेत गर्ने खालको उचित मार्गदर्शन दिनु, बालबालिकालाई जोगाउन सम्भावित जोखिमलाई आँकलन गरेर सतर्कतापूर्ण कार्य गर्नु पर्छ।

२८. **बेचबिखन तथा अपहरणबाट संरक्षणः** कुनै पनि बालबालिकाको अङ्ग तस्करी, आर्थिक कारोबार वा आर्थिक फाइदाको प्रयोजनले गरिने धर्मपुत्र धर्मपुत्री लिने वा दिने प्रक्रिया समेतका लागि बालबालिकालाई एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा लैजाने, बन्धक बनाउनुका साथै फिरौती वा अन्य लोभमा अपहरण गर्ने र बन्धक बनाउने कार्य गर्न पाईने छैन ।

२९. **सामाजिक सुरक्षाः** वैकल्पिक हेरचाहको आवश्यकता भएका बालबालिका लागि सामाजिक सुरक्षा सहित विशेष संरक्षणको व्यवस्था गरिनेछ ।

३०. **वैकल्पिक हेरचाहको व्यवस्था:** (१) तपसिल बमोजिमका बालबालिकालाई वैकल्पिक हेरचाहको आवश्यकता भएका बालबालिका मानिनेछ ।

(क) अनाथ बालबालिका,

(ख) अस्पताल वा अन्य कुनै सार्वजनिक स्थानमा अलपत्र अवस्थामा छाडिएका वा फेला परेका, बुवा आमाबाट अलग्गिएका वा बुवाआमा पत्ता नलागी बेवारिसे भएका बालबालिका,

(ग) बुवा आमालाई गम्भीर शारीरिक वा मानसिक अपाङ्गता वा अशक्तता भएको कारण उचित हेरचाह नपाएका बालबालिका,

(घ) कानूनी विवादमा परेका बालबालिकामध्ये दिशान्तरण प्रक्रिया अन्तर्गत वैकल्पिक हेरचाहको लागि सिफारिस भएका बालबालिका,

(ङ) थुनामा रहेका वा बन्दी बुवा वा आमासँग आश्रित भई कारागारमा रहेका बालबालिका,

(च) जबरजस्ती करणीबाट जन्मिएको शिशुलाई आफूले पालनपोषण गर्न नसक्ने भनी बालअधिकार समिति वा न्यायिक निकाय वा तोकिएको अधिकारी वा प्रचलित कानूनले तोकिएको स्थानमा निवेदन परेका बालबालिका,

(छ) बुवा, आमा वा अभिभावकबाट दुर्व्यवहार, हिंसा वा बेवास्ता भएको कारणले बालबालिकाको उच्चतम हितका लागि परिवारबाट अलग गरिएको बालबालिका,

(ज) जबरजस्ती वा बँधुवा प्रकृतिका वा जोखिमपूर्ण वा निकृष्ट प्रकृतिको वा प्रचलित कानून विपरीत श्रममा संलग्न भई जीवनयापन गरिरहेका, धुम्रपान, मद्यपान एवम् अन्य लागू

औषधको कुलतमा फसेका, एच.आई.भी., सङ्क्रमित बालबालिका,

(झ) गम्भीर शारीरिक वा मानसिक स्वास्थ्य समस्या वा गम्भीर अपाङ्गता भएका कारण जीवन जोखिममा रही बुवाआमा वा परिवारबाट उपचारको व्यवस्था हुन नसकेको वा सामान्य जीवनयापन गर्न कठिनाइ भएको बालबालिका,

(ञ) बालबालिका विरुद्धको हिंसा वा बालयौन दुर्व्यवहारबाट पीडित भएको वा त्यस्तो जोखिममा रहेको बालबालिका,

(ट) विपद वा सशस्त्र द्वन्द्वका कारणले बुवाआमा दुवै वा आमा बुवामध्ये एक गुमाएको वा आफू नै शारीरिक वा मानसिक रूपमा घाइते भएको वा अपाङ्गता भएको बालबालिका ।

(२) उपदफा (१) बमोजिमका वैकल्पिक हेरचाहको आवश्यकता भएको बालबालिकाको संरक्षणको आवश्यक व्यवस्था प्रदेश सरकारले मिलाउनु पर्नेछ ।

३१. <u>आवासीय बालगृहको (बाल अधिकार संरक्षण केन्द्र) स्थापना तथा संचालनः</u> (१) वैकल्पिक हेरचाहको आवश्यकता भएका बालबालिकाको संरक्षण गर्ने प्रयोजनका लागि प्रदेश सरकारले आवश्यकतानुसार अल्पकालीन तथा दीर्घकालीन आवसीय बाल गृह (बाल अधिकार संरक्षण केन्द्र) को स्थापना गर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) मा उल्लेखित प्रयोजनको लागि कुनै व्यक्ति वा संस्थाले तोकिए बमोजिम प्रदेश सरकारबाट स्वीकृती लिई आवासीय बालगृह स्थापना तथा संचालन गर्न सक्नेछ ।

तर, बालबालिका विरुद्धको हिंसा वा बालयौन दुर्व्यवहारको आरोप लागि आरोप प्रमाणित भएका वा नैतिक पतन देखिने फौजदारी

कसूरमा सजाय पाएको व्यक्तिले आवासीय बाल गृह स्थापना गर्न सक्नेछैन।

(३) उपदफा (२) बमोजिम स्थापना भएको आवासीय बाल गृहलाई प्रदेश सरकारले आर्थिक तथा अन्य सहयोग प्रदान गर्न सक्नेछ ।

(४) बालगृहको स्थापना, वर्गीकरण, व्यवस्थापन, सञ्चालन मापदण्ड र अनुगमन सम्बन्धी व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

३२. **आवासीय बालगृहमा राख्ने अवधि:** वैकल्पिक स्याहारको आवश्यकता भएको बालबालिकाको उपयुक्त पुनःस्थापना नभएसम्म वा त्यस्तो बालबालिकाको उमेर अठार वर्ष नपुगेसम्म निजलाई आवासीय बाल गृहमा राखिनेछ ।

३३. **पुनर्मिलनको व्यवस्था:** आवासीय बालगृहमा रहेका बालबालिकाको बुबाआमा वा अभिभावक पहिचान भएमा र बालबालिकाको उच्चतम हित हुने देखिएमा स्थानीय तहसँगको समन्वय र सहकार्य मार्फत पारिवारिक पुनर्मिलन गराउनु पर्नेछ । स्थानीय तहले बालबालिकाको पुनर्स्थापना आवश्यक सहयोग गर्नु पर्नेछ ।

३४. **पुनर्स्थापना तथा सामाजिक एकीकरण सम्वन्धी व्यवस्था:** आवासीय बालगृहमा रहेका बालबालिकाको पुनर्स्थापना तथा सामाजिक पुनर्एकीकरण गर्ने दायित्व सम्बन्धित बालगृह वा बाल सुधारगृहको हुनेछ ।

३५. **संस्था प्रमुखको जिम्मेवारी:** (१) वैकल्पिक हेरचाहको आवश्यकता भएको बालबालिकाको संरक्षणका साथै, हेरचाह तथा पालनपोषणको अन्तिम जिम्मेवारी संस्था प्रमुखको हुनेछ ।

स्पष्टीकरण: यस दफाको प्रयोजनका लागि "संस्था प्रमुख" भन्नाले त्यस्तो वैकल्पिक हेरचाह गर्ने संस्थाको प्रमुख, कार्यकारी अधिकृत वा सो हैसियतमा काम गर्ने अध्यक्ष, प्रबन्ध निर्देशक वा संस्थाको नियमानुसार तोकिएका अन्य कुनै अधिकृत सम्झनुपर्छ ।

(२) प्रचलित कानूनमा तोकिएको संरक्षकको दायित्व पूरा गर्ने व्यवस्था मिलाउनु संस्था प्रमुखको कर्तव्य हुनेछ ।

(३) संरक्षकको जिम्मेवारी पाएको संस्थाले तोकिएको शर्त र प्रक्रिया विपरीत कार्य गरेमा त्यस्तो संस्थालाई प्रचलित कानूनले तोकेको बाल कल्याण अधिकारीले कुन शर्त उल्लंघन गरेको हो सोसमेत खुलाई बालबालिकाको संरक्षण कार्य गर्न रोक लगाउन सक्नेछ ।

(४) उपदफा (३) बमोजिम रोक लगाइएको संस्थाले अपेक्षित सुधार गरेको कुरा अनुगमनबाट पुष्टि भएमा प्रचलित कानूनले तोकेको बाल कल्याण अधिकारीले उक्त संस्थालाई बाल संरक्षण कार्यमा लगाइएको रोक फुकुवा गर्नेछ ।

(५) बालकल्याण अधिकारीले उपदफा (३) र (४) अनुसार गरेको कार्यको जानकारी जिल्ला बालअधिकार समितिलाई दिनु पर्नेछ ।

३६. **बाल संरक्षण सम्बन्धी व्यवस्थाः** (१) बालबालिकासँग प्रत्यक्ष काम गर्ने प्रत्येक सार्वजनिक निकाय तथा निजी क्षेत्र एवम् सामाजिक संस्थाहरूले बालबालिकाविरुद्धको हिंसा, शोषण वा बाल यौन दुर्व्यवहारको रोकथाम गर्न, बालबालिकाको संरक्षण सुनिश्चित गर्न र उजुरीको तत्काल कारबाही गर्नका निमित्त संस्थागत तहमा बाल संरक्षण नीति तयार गरी लागू गर्नु पर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम निर्माण गरिएको बालसंरक्षण नीति तयार गरी त्यसको पालना गर्नु प्रत्येक सार्वजनिक निकाय तथा निजी क्षेत्र एवम् सामाजिक संस्थाका प्रमुखको दायित्व हुनेछ ।

३७. **बाल सुधार गृहको स्थापना र संचालनः** (१) प्रदेश सरकारले कानूनी विवादमा परेका बालबालिकाको सुधार र संरक्षणका लागि आवश्यकता अनुसार बाल सुधार गृह स्थापना गरी संचालन गर्न सक्नेछ ।

(२) बाल सुधार गृहको स्थापना, सञ्चालन, अनुगमन तथा अन्य व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

३८. **<u>अनुगमन तथा प्रतिवेदनः</u>** (१) यस ऐन बमोजिम बालबालिकाको हेरचाह र पालनपोषण गर्न जिम्मा लिएका व्यक्ति, संरक्षक वा संस्थाले बालबालिका सम्बन्धी विवरण प्रत्येक आर्थिक वर्ष समाप्त भएको तीन महिनाभित्र सम्बन्धित स्थानीय बाल अधिकार समिति समक्ष पेश गर्नु पर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम प्राप्त विवरणको आधारमा स्थानीय बाल अधिकार समितिले प्रतिवेदन तयार गरी वार्षिक रुपमा जिल्ला बाल अधिकार समिति र प्रदेशस्तरको बाल अधिकार समिति समक्ष पेश गर्नुपर्नेछ।

(३) बालबालिकालाई अस्थायी संरक्षण सेवा र वैकल्पिक हेरचाह गर्ने व्यक्ति, परिवार वा संस्था र उनीहरूले प्रदान गरेको सेवाको गुणस्तर सुनिश्चित गर्न नियमित अनुगमन र मूल्याङ्कन गर्ने गराउने तथा सेवाको सम्बन्धमा आवश्यक निर्देशन दिने अधिकार मन्त्रालयको हुनेछ ।

(४) जिल्ला बाल अधिकार समितिले जिल्ला भरका बालबालिकाको समग्र स्थिति र उपलब्ध सेवाको गुणस्तर तथा प्रभावकारिताका सम्बन्धमा आवधिक रुपमा निरीक्षण र अनुगमन गर्नेछ ।

३९. **<u>सजायः</u>** कुनै संस्था, व्यक्ति वा निकायले परिच्छेद २, ३, ४ र ५ मा उल्लेखित बाल अधिकार उल्लङ्घन गरेमा, संरक्षक वा परिवारका कुनै सदस्यले आफ्नो दायित्व पूरा नगरेमा प्रचलित कानूनमा व्यवस्था भए अनुसार सजाय हुनेछ ।

परिच्छेद - ८
<u>बाल कल्याण सम्बन्धी संस्थागत व्यवस्था</u>

४०. **<u>प्रदेश बाल अधिकार समितिः</u>** (१) बालबालिकाको अधिकार तथा हक हितको संरक्षण र सम्वर्द्धन गर्ने सम्बन्धमा आवश्यक नीति निर्माण गरी प्रदेश सरकारलाई सिफारिस गर्ने काम समेतका लागि एक प्रदेश बाल अधिकार समिति रहनेछ ।

(२) प्रदेश बालअधिकार समितिको गठन देहाय बमोजिम हुनेछः

(क) मन्त्री, सामाजिक विकास मन्त्रालय - अध्यक्ष

(ख) सचिव, मुख्य मन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालय- सदस्य

(ग) सचिव, आन्तरिक मामिला तथा कानून मन्त्रालय - सदस्य

(घ) सचिव, आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालय - सदस्य

(ङ) सचिव, उद्योग, पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालय - सदस्य

(च) सचिव, भूमि व्यवस्था, कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय - सदस्य

(छ) सचिव, भौतिक पूर्वाधार विकास मन्त्रालय - सदस्य

(ज) सचिव, सामाजिक विकास मन्त्रालय - सदस्य

(झ) रजिष्ट्रार, उच्च अदालत - सदस्य

(ञ) प्रदेश प्रहरी प्रमुख, प्रदेश प्रहरी कार्यालय - सदस्य

(ट) बाल अधिकारको क्षेत्रमा कार्यरत गैरसरकारी संघ संस्था वा बालबालिकाको क्षेत्रमा योगदान पुऱ्याएका व्यक्ति वा विशेषज्ञहरु मध्येबाट अध्यक्षले मनोनयन गरेका कम्तीमा एक जना महिला सहित तीन जना - सदस्य

(ञ) बालगृह सञ्चालकहरु मध्येबाट एक जना प्रतिनिधि - सदस्य

(ठ) मन्त्रालयको सामाजिक विकास महाशाखा प्रमुख - सदस्य सचिव

(३) प्रदेश बाल अधिकार समितिले आवश्यकता अनुसार अन्य व्यक्तिहरुलाई बैठकमा आमन्त्रण गर्न सक्नेछ ।

(४) समितिमा मनोनित सदस्यहरूको पदावधि चार वर्षको हुनेछ र निजहरू पुनर्नियुक्तिका लागि ग्राह्य हुनेछन् ।

(५) समितिले आफ्नो कार्यलाई थप प्रभावकारी बनाउन आवश्यकता अनुसार उपसमिति समेत गठन गरी कार्य गर्न सक्नेछ ।

(६) समितिलाई आवश्यक पर्ने कर्मचारी प्रदेश सरकारले उपलव्ध गराउनेछ । यसरी कर्मचारी उपलब्ध नभएसम्म मन्त्रालयको सम्बन्धित महाशाखाले समितिलाई आवश्यक सहयोग गर्नुपर्नेछ ।

४१. **समितिको बैठकः** (१) समितिको बैठक कम्तीमा चार महिनामा एक पटक र अन्य अवस्थामा आवश्यकता अनुसार बस्नेछ ।

(२) अध्यक्षको निर्देशनमा समितिको बैठक सदस्य सचिवले बोलाउनेछ ।

(३) समितिमा तत्काल कायम रहेका सदस्य सङ्ख्याको पचास प्रतिशत भन्दा बढी सदस्य उपस्थित भएमा समितिको बैठकका लागि गणपूरक सङ्ख्या पुगेको मानिनेछ ।

(४) समितिको बैठकको निर्णय समितिको सदस्य सचिवद्वारा प्रमाणित गरिनेछ ।

(५) समितिको बैठक सम्बन्धी अन्य कार्यविधि समिति आफैले निर्धारण गरे बमोजिम हुनेछ ।

४२. **प्रदेश बाल अधिकार समितिको काम कर्तव्य र अधिकारः** (१) बालबालिकाको अधिकारको सम्मान, संरक्षण र सम्वर्द्धन गर्ने उद्देश्यले समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार देहाय बमोजिम हुनेछः

(क) प्रदेश तथा स्थानीय तहको बालबालिका सम्बन्धी नीति तथा कार्यक्रमको विश्लेषण गरी आवश्यक सुझाव दिने,

(ख) बालबालिकाका विषयमा प्रदेश सरकार र स्थानीय सरकारद्वारा सञ्चालित कार्यक्रमको अनुगमन, मूल्याङ्कन तथा समीक्षा गर्ने,

(ग) बालबालिका सम्बन्धी समयानुकूल प्राथमिकता निर्धारण गरी विशेष र प्रादेशिक अभियान घोषणा गर्ने,

(घ) नेपाल पक्ष रहेको बालबालिकाको हक अधिकारसँग सम्बन्धित सन्धि तथा दस्तावेजहरुको कार्यान्वयनका निमित्त नेपाल सरकार प्रदेश सरकार र स्थानीय सरकारसँग आवश्यक समन्वय गर्ने,

(ङ) कार्यान्वयन समितिलाई निर्देशन दिने र समितिको वार्षिक कार्यक्रम तथा बजेट अनुमोदन गर्ने,

(च) समितिको दीर्घकालीन योजना स्वीकृत गर्ने तथा आन्तरिक कार्य सञ्चालनका लागि आवश्यक कार्यविधि पारित गर्ने,

(छ) बालबालिकाका क्षेत्रमा कार्यरत संघ संस्थाको सूचीकरण गर्ने सेवा मापन गर्ने अनुगमन गर्ने र वार्षिक रुपमा प्रदेश स्तरीय बाल अधिकारको स्थितिपत्र प्रकाशन गर्ने,

(ज) बालबालिकाको हक अधिकारसँग सम्बन्धित प्रचलित कानून बमोजिम तोकिएका अन्य कार्य गर्ने,

(झ) समितिको सेवा शर्त तथा अन्य व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

४३. **<u>जिल्ला बाल अधिकार समितिः</u>** (१) जिल्ला समन्वय समितिको प्रमुखको संयोजकत्वमा प्रत्येक जिल्लामा एक जिल्ला बाल अधिकार समिति गठन गरिनेछ ।

(२) जिल्ला बाल अधिकार समितिको गठन देहाय बमोजिम हुनेछ ।

(क) प्रमुख, जिल्ला समन्वय समिति - अध्यक्ष

(ख) प्रमुख जिल्ला अधिकारी, जिल्ला प्रशासन कार्यालय - सदस्य

(ग) जिल्ला न्यायाधिवक्ता, जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय - सदस्य

(घ) प्रमुख, जिल्ला प्रहरी कार्यालय - सदस्य

(ङ) प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत (जिल्ला सदरमुकाम भएको स्थानीय तह) - सदस्य

(च) प्रतिनिधि, जिल्ला बालन्याय समिति - सदस्य

(ज) प्रमुख, जिल्ला अस्पताल - सदस्य

(झ) प्रमुख, शिक्षा विकास तथा समन्वय इकाई - सदस्य

(ञ) सामाजिक सेवामा कार्यरत व्यक्तिहरु, बालबालिकाको हक हित सम्बन्धी कार्यमा संलग्न सामाजिक कार्यकर्ता, चिकित्सक, मनोवैज्ञानिक, शिक्षकबाट समावेशीका आधारमा प्रतिनिधित्व हुने गरी समितिले मनोनित गरेका चार जना व्यक्ति -सदस्य

(ट) बालक्लव सञ्जालबाट एक बालक र एक बालिका गरी दुई जना - सदस्य

(ठ) जिल्ला समन्वय अधिकारी - सदस्य सचिव

(३) जिल्ला बालअधिकार समितिले आवश्यक देखेमा बालबालिकाका क्षेत्रमा काम गर्ने विशेषज्ञलाई बैठकमा भाग लिन आमन्त्रण गर्न सक्नेछ ।

(४) जिल्ला बालअधिकार समितिका मनोनित पदाधिकारीहरुको कार्यकाल चार वर्षको हुनेछ र निजहरु पुन नियुक्तिको लागि ग्राह्य हुनेछन्।

(५) प्रत्येक जिल्ला बालअधिकार समितिले जिल्लाभित्र सञ्चालित बाल कल्याणकारी क्रियाकलापको विवरण प्रत्येक आर्थिक वर्ष समाप्त भएको तीन महिना भित्र प्रदेश बालअधिकार समिति समक्ष पेश गर्नुपर्नेछ ।

(६) यस ऐनमा लेखिए देखि बाहेक जिल्ला बाल अधिकार समितिको अन्य काम, कर्तव्य, अधिकार तथा कार्यविधि तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

४४. <u>**स्थानीय तह बाल अधिकार समिति गठनः**</u> प्रत्येक स्थानीय तह र वडा तहसम्म सामाजिक कार्यकर्ता, महिला सामाजिक कार्यकर्ता, चिकित्सक,

बाल मनोवैज्ञानिक, शिक्षक, बाल क्लवको प्रतिनिधित्व रहने गरी स्थानीय तहबाट कानूनी ब्यवस्था गरी बाल अधिकार समितिहरु गठन गरिनेछ ।

४५. **बाल कोषः** (१) बालबालिकालाई तत्काल उद्धार, राहत र पुनर्स्थापना गर्ने कामका लागि प्रदेश सरकारले एक बाल कोष स्थापना गर्न सक्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिमको कोषमा देहाय बमोजिमका रकम रहनेछन्ः–

(क) नेपाल सरकार तथा प्रादेशिक सरकारबाट प्राप्त रकम,

(ख) विदेशी सरकार, अन्तर्राष्ट्रिय संघ, संस्था वा व्यक्तिबाट नेपाल सरकारको पूर्व स्वीकृती बमोजिम प्राप्त हुने रकम,

(ग) स्वदेशी व्यक्ति, संघ वा संस्थाबाट प्राप्त रकम,

(घ अन्य कुनै स्रोतबाट प्राप्त हुने रकम ।

(३) उपदफा (१) बमोजिमको कोषको व्यवस्थापन, सञ्चालन र प्रयोग सम्बन्धी व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

परिच्छेद - ९
विविध

४६. **बाल बालिकाको कर्तव्यः** बुवाआमा, संरक्षक र शिक्षकले बालबालिकाको सर्वोत्तम हितलाई विचार गरी दिएको सल्लाह, सुझाव, मार्गदर्शन र निर्देशन पालना गर्नु, सबैलाई सम्मान र आदर गर्नु आफूभन्दा सानालाई माया गर्नु, साथीहरु बीच माया सदभाव बढाउनु, मिलेर बस्नु र अनुशासन पालना गर्नु प्रत्येक बाल बालिकाको कर्तव्य हुनेछ ।

४७. **अनुगमन तथा निरीक्षणः** (१) प्रदेश बाल अधिकार समितिले प्रदेश भित्र स्थापना भएका सबै जिल्ला बालअधिकार समिति, बालकल्याण गृह, बालगृह, बालसुधार गृह, अनाथालय वा केन्द्रहरु र बालबालिकाका लागि

सञ्चालनमा रहेका आवासीय तथा अन्य गृह समेत जहिले सुकै निरीक्षण गरी निर्देशन दिने तथा नियमन गराउनेछ ।

(२) जिल्ला बाल अधिकार समितिले आफ्ना क्षेत्र भित्रको आवासीय बाल गृह, बालसुधार गृह, अनाथालय, अन्य केन्द्रको वार्षिक दुई पटक अनुगमन गरी सो को प्रतिवेदन अध्यावधिक गर्ने र एक प्रति प्रदेश बाल अधिकार समितिमा पठाउन पर्नेछ । त्यसरी निरीक्षण गर्दा अन्य कुराका अतिरिक्त यो ऐन वा यस ऐन अन्तर्गत बनेको नियम वा प्रचलित कानून विपरीत कुनै काम कारवाही भएको देखेमा सो समेत संलग्न गरी निरीक्षण प्रतिवेदनमा खुलाई प्रदेश बाल अधिकार समितिमा पठाउनु पर्नेछ।

४८. **प्रोवेशन अधिकारीः** (१) प्रदेश बाल अधिकार समितिले अवश्यक संख्यामा प्रोवेशन अधिकारी नियुक्त गर्न सक्नेछ । प्रोवेशन अधिकारीले कसूरजन्य कार्यको आरोप लागेका बालबालिकाको निकट सम्पर्कमा रही निजसँग सम्बन्धित मुद्दाको अनुसन्धान, निगरानी कक्षको निरीक्षण, दिशान्तर, बाल अदालतको आदेशको कार्यान्वयनको स्थितिबारे खुलाई जिल्ला बाल अधिकार समिति समक्ष त्रैमासिक रुपमा प्रतिवेदन पेश गर्नु पर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम प्रोवेशन अधिकारीबाट प्राप्त प्रतिवेदनका आधार जिल्ला बाल अधिकार समितिले देहाय बमोजिमको व्यवस्था मिलाउनु पर्नेछ ।

(क) जिल्लामा कसूरजन्य कार्यको आरोप लागेका बालबालिकाको निकट सम्पर्कमा रही निजसँग सम्बन्धित मुद्दाको अनुसन्धान अवधिभर निजलाई आवश्यक संरक्षण र मनोविमर्श सेवा उपलब्ध गराउने,

(ख) दिशान्तर प्रकृयामार्फत विवादको समाधान गर्न आवश्यक पहल र प्रयास गर्ने,

(ग) निगरानी कक्षमा रहेका बालबालिका उपर मानवीय व्यवहार र उचित हेरचाह तथा संरक्षणको प्रबन्ध भए, नभएको निरीक्षण गर्ने र नभएको देखेमा गर्न लगाउने।

४९. **कानून व्यवसायीको व्यवस्था:** (१) कुनै बालबालिकाको विरुद्ध लगाइएको कसूरजन्य कार्यको अभियोगमा निजको प्रतिरक्षा गर्ने कानून व्यवसायी नभएमा त्यस्ता बालबालिकाका लागि प्रदेश सरकारले आवश्यक कानून व्यवसायीको व्यवस्था गर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम कानून व्यवसायीको व्यवस्था नहुँदा सम्म कसूरजन्य कार्यको आरोप लागेको बालबालिकाको तर्फबाट अन्य कुनै इच्छुक कानून व्यवसायीबाट कानूनी सेवा उपलब्ध गराउने व्यवस्था मिलाउन सकिनेछ ।

५०. **नियम, निर्देशिका र कार्यविधि बनाउने अधिकार:** यस ऐनको उद्देश्य कार्यान्वयन गर्न प्रदेश सरकारले आवश्यक नियम, निर्देशिका र कार्यविधि बनाउन सक्नेछ ।

५१. **यसै ऐन बमोजिम हुने:** यस ऐनमा लेखिए जति कुरामा यसै ऐन बमोजिम र अन्य कुराका हकमा प्रचलित कानून बमोजिम हुनेछ ।

५२. **बचाउ:** यो ऐन लागू हुनु भन्दा पहिले प्रचलित कानून बमोजिम भएका कार्यहरू यसै ऐन बमोजिम भए गरेका मानिनेछन् ।

प्रमाणीकरण मितिः २०७६/०२/२१

आज्ञाले,
केशवराज आचार्य
प्रदेश सचिव

प्रकाशनः प्रदेश नं. ५, आन्तरिक मामिला तथा कानून मन्त्रालय